

המניינים לבריאת העולם וסדר העיבורים בהם

- א. הברייתא "סדר עולם" – המקור למניין השנים לבריאת העולם
- ב. "סדר עולם זוטא"
- ג. שלושת המניינים לבריאת העולם והשוואתם למניין שטרות
- ד. סדרן של השנים המעוברות במחזור במניינים השונים לבריאת העולם
- ה. גב-גג-בג: סדר העיבורים המשותף לכל המניינים לבריאת העולם
- ו. קביעת המניין לבריאת העולם המקובל כמניין חוקי בלעדי

א. הברייתא "סדר עולם" – המקור למניין השנים לבריאת העולם

במהלך הדורות, בימי הבית השני וגם אחרי החורבן, היו ניסיונות שונים לחשב שנים לבריאת העולם. החוקרים תיעדו למעלה ממאתיים שיטות שונות למניין לבריאת העולם שנערכו ע"י היסטוריונים שאינם בני ברית במשך הדורות. אצלנו היהודים אנו מוצאים את יוסף בן מתתיהו¹, שבספרו "קדמוניות היהודים" חישב את זמנם של אירועים שונים וגם את מניין השנים מבריאת העולם ועד זמנו, אך חישוביו אינם תואמים למסורת. חז"ל קבלו ואמצו את חשבון השנים שב"סדר עולם", כי הוא נאמן לשנים שצינו במקרא ולמסורת המובאת במדרשי חז"ל. ברייתת "סדר עולם" נזכרת בתלמוד במקומות אחדים (שבת פח, ב; מגילה יא, ב; יבמות פב, ב; נזיר ח, א; ע"ז ח, א; נידה מו, ב) והיא מיוחסת לתנא ר' יוסי בן חלפתא. "מאן תנא סדר עולם? ר' יוסי" (נידה שם). ר' יוסי בן חלפתא הוא מתלמידיו של ר' עקיבא ונסמך ע"י ר' יהודה בן בבא, והוא סתם ר' יוסי שבמשנה. מה הייתה שיטת עבודתו של ר' יוסי בחיבור הברייתא "סדר עולם"? עפ"י הנתונים שבמקרא ובמדרשים ערך ר' יוסי את המאורעות וחיי האישים שבמקרא מבריאת העולם ועד אלכסנדר מוקדון, בציון שנותיהם. הוא היה נאמן לנתונים שבמקורות, ולפי הצורך הסתמך על המדרשים ופרשנות חכמי ישראל שקדמו לו, ואף הוסיף מדרשים משלו. בסוף הברייתא הובאו הוספות על שנות מלכות בית חשמונאי והורדוס וגם על פולמוס אספסיינוס וטיטוס עד מרד בר־כוכבא. הנתונים על שנות

1 יוסף בן מתתיהו ידוע בכינויו: יוסף פלביוס. חי בתקופת חורבן בית שני והיה מראשי המורדים, ולבסוף התחבר לרומאים. שיטת בעל סדר עולם מבוארת ברש"י בביאורו לתלמוד הבבלי במסכת ע"ז בדף ט. תודה וברכה לידידי המלומד ר' ערן רביב על עזרתו בהגהת המאמר, ועל הערות וההסברים שמסר לי ששוקעו בהערות.

האירועים ושנות חיי האישים שהובאו בברייתא זו שימשו את הדורות הבאים כמקור לחישוב שנות ההיסטוריה היהודית מבריאת העולם. מלאכתם של חז"ל לקביעת השנים מבריאת העולם הייתה אפוא פשוטה: הם קבצו וחברו את השנים שהובאו ב"סדר עולם", וכך נתקבל המניין הנזכר בתלמוד בעניינים עתידיים². לר' יוסי בן חלפתא שחיבר את "סדר עולם", וגם לאמוראים שחיברו וקיבצו את השנים שבסדר עולם, לא הייתה כוונה ליצור מניין שנים לשימוש מעשי. ברור בכל אופן שמכיוון שמניין השנים לבריאת העולם שאנו משתמשים בו היום מבוסס על הנתונים שבסדר עולם, לכן לא יכול היה מניין זה להימצא לפני שחיבר ר' יוסי את ספרו, כמאה שנים אחר חורבן בית שני³.

ספר "סדר עולם" שמצוי בידינו מחולק לשלושה בבות (שערים), ובכל בבא עשרה פרקים. מתברר שיש עניינים שהובאו בתלמוד כציטוט מתוך "סדר עולם", אבל אלה אינם נמצאים ב"סדר עולם" שבידינו. עוד מתברר שבסדר עולם שבידינו נזכרו גם תנאים שחיו ופעלו אחרי זמנו של ר' יוסי. על סמך גילויים אלה הגיעו החוקרים למסקנה ש"סדר עולם" שחיבר ר' יוסי בן חלפתא עבר במרוצת הדורות שינויים והשלמות בידי עורכים, מעתיקים ומגיהים, שהוסיפו והשמיטו ממנו קטעים, כך שלא כל מה שנמצא בספר שבידינו מיוחס בוודאות לתנא ר' יוסי.

ב. "סדר עולם זוטא"

בתקופת הגאונים נתחבר ספר שנשא את השם "סדר עולם זוטא", וכדי להבחין בינו לבין "סדר עולם" המיוחס לתנא ר' יוסי הנ"ל החלו לקרוא לספר המיוחס לר' יוסי "סדר עולם רבה". חשוב אפוא להבחין בין שני חיבורים אלה. "סדר עולם זוטא" מורכב משני חלקים. בחלקו הראשון נמצאת כרונולוגיה של חמישים דורות מאדם הראשון עד יהויקים מלך יהודה, והוא משמש למעשה מעין הרחבה והשלמה ל"סדר עולם רבה". בחלקו השני של הספר מתוארות קורותיהם של שלושים ותשעה ראשי גולה. גם כאן לא הקפידו המעתיקים לעשות מלאכתם נאמנה, ובמרוצת הדורות הוכנסו בו הוספות ושינויים ונפלו בו שיבושים רבים. ב"סדר עולם זוטא" מובאים תאריכים לחורבן בית שני ולבריאת העולם. מהשוואת התאריכים רואים שהמחבר מונה את השנים כשיטת "סדר עולם" (מניין השנים השלמות שחלפו עד המאורע - עד ולא "עד" בכלל), ולפיה יוצא ששנת החורבן היא שנת 3828 לבריאת העולם. להלן נצביע על שלוש השיטות למניין

2 עי' במאמרו של ידידי הרב ד"ר שי ואלטר, 'המניין לבריאת העולם והתחלת השימוש בו', 'המעין' גל' 204 (טבת תשע"ג) עמ' 19-5. מעניין שבדיוק ארבעים שנה לפני פרסום ר' שלמה במברגר ב'המעין' מאמר בנושא דומה בכותרת 'בענין חשבון השנים' - 'המעין' טבת תשל"ג (יג, ב) עמ' 43-52.

3 אלא אם כן נניח שר' יוסי בר חלפתא השתמש בחיבורים קודמים של מניית שנות הדורות, חיבורים שאף הידיעה על עצם קיומם לא הגיעה לידינו.

בריאת העולם אותם מביא רלב"ח - רבי לוי בן חביב, שחי בזמנו של רדב"ז שביטל את השימוש במניין שטרות (ראה להלן) - בפירושו להלכות קידוש החודש להרמב"ם (פ"ו ה"ח), עם הבהרה ש"כל אחד מאלו הדעות יש בידו האמת".

ג. שלושת המניינים לבריאת העולם והשוואתם למניין שטרות

בתקופת הגאונים היה נפוץ השימוש במניין שטרות, וכמניין לוואי או כקישוט מוצאים לפעמים גם את המניין לבריאת העולם, שבו קבעו את סדר השנים המעוברות במחזור. השנה הראשונה במניין שטרות היא, לפי מניין בריאת העולם הנהוג בימינו, שנת ג' ת"נ (=3450)⁴, ולפי זה ההבדל בין המניין לבריאת העולם לבין מניין השטרות הוא 3449; מחסירים מספר זה מהמניין לבריאת העולם כדי לקבל את מנין שטרות, או מוסיפים מספר זה למניין שטרות כדי לקבל את מניין השנה לבריאת העולם. לדוגמא: כדי לדעת את מניין השטרות בשנת ה'תשע"ד (5774) למניין בריאת העולם יש להפחית 3449 מ-5774, ונקבל ששנת ה'תשע"ד היא שנת ב'שכ"ה (2325) לשטרות.

בימינו הכל משתמשים אך ורק במניין בריאת העולם למולד בהר"ד (יוסבר להלן). סדר העיבורים בכל מחזור של 19 שנים על פי שיטה זו הוא גו"ח אדז"ט (כלומר שהשנים 3, 6, 8, 11, 14, 17, 19 בכל מחזור של 19 שנה הן שנים מעוברות), ואין בעיות ואין טעויות בזיהוייה של השנה המעוברת⁵. אך בתקופת הגאונים אנו מוצאים שהיו נהוגות למעשה שלוש שיטות של מניינים לבריאת העולם, ולכן היה לכל מניין סדר עיבורים שונה. כפי שנראה להלן כל שלוש השיטות מבוססות על "סדר עולם", וההבדל ביניהם הוא רק באיזו שנה מתחילים את מניין השנים. השימוש במניינים השונים גרר שיבושים במסורת מניין השנים, ולכן הוחלט לאחד את דרך הספירה כפי שיבואר להלן⁶. שלושת השיטות הן:

1. שיטת "סדר עולם" - מניין המצביע על השנים השלמות: ב"סדר עולם" לא מובא כאמור מניין שנים כללי, אבל כאשר אנו מחברים את השנים המנויות בו אנו מקבלים למעשה את השנים השלמות שחלפו מראשית קיום העולם ועד השנה בה אנו עוסקים (עד - ולא עד בכלל). לדוגמא: כאשר נסכם את השנים מן היום בו נברא אדם ועד השנה בה חרב הבית נמצא שחלפו 3828 שנים, ולפי שיטת מניין זו נקבע ששנת החורבן היא שנת ג' תתכ"ח (3828). אנו קוראים לשיטת מניין זו "שיטת סדר

4 הסימן שנתנו לזה הוא "גנת ביתן המלך", ג'נ"ת = 3450, "המלך" הוא אלכסנדר מוקדון שבטעות ייחסו לו את מנין שטרות (תחילת מניין שטרות היא שנת 312 לפני מניינים, 11 שנים אחרי מותו של אלכסנדר מוקדון). על כינויים נוספים למניין שטרות בפי חז"ל ראה מ"ש בספרי "שערים ללוח העברי" עמוד 164.

5 כפי שמבאר הרמב"ם בהלכות קידוש החודש.

6 גם בימינו אנו עדות ישראל השונות מונות מניין שונה לשנת חורבן בית שני, וזאת למרות שברור מעל לכל ספק שהבית חרב בשנת 70 לספירה.

עולם", משום שהשנים במניין זה הן השנים השלמות שחלפו עד שנת המאורע (ולא "עד" בכלל) על פי שיטת בעל "סדר עולם".

ניתן למצוא עדויות מתקופת הגאונים לשימוש מעשי במניין זה.⁷ גם ב"סדר עולם זוטא" התאריכים מובאים לפי שיטה זו. מולד תשרי של השנה הראשונה במניין זה⁸ סימנו הוא ג-כב-תתעו⁹ כלומר יום שלישי שעה כב ועוד 876 חלקים (מתוך 1080 חלקים הכלולים בשעה) וסדר העיבורים במניין זה הוא אדו"ט בה"ז.

קיימת לפנינו עדות בעניין זה בחיבורו של המלומד המוסלמי אלח'ארזמי, שחי בתקופת הגאונים, על הלוח היהודי¹⁰. עיון בחיבורו מגלה שמלומד זה למד והכיר היטב את "סדר עולם". בין השאר הוא מביא בחיבורו את השנה שהוא עומד בה: "ואשר מה שחלפו מן השנים מאז ברא אלקים את האדם עד שנתיים שנת 1135 לבעל הקרניים¹¹ 4582 שנים... לפי מה שבתורה ובספרי הנביאים ותולדות העיתים". לפי אלח'ארזמי שנת 4582 לאדם מקבילה לשנת 1135 לשטרות. נשים לב שאלח'ארזמי מגדיר את המניין לבריאת העולם "לפי מה שבתורה ובספרי הנביאים ותולדות העיתים", זוהי הגדרה מצוינת למקורות המניין שב"סדר עולם". ראינו לעיל שבהשוואת מניין השנים לבריאת העולם הנהוג היום (המניין למולד בהר"ד) עם מניין שטרות, נמצא תמיד הבדל של 1 בספרת היחידות (ספרת היחידות של השנה לשטרות גבוהה ב-1 מספרת היחידות במניין שלנו); להלן נראה שבהשוואת מניין השנים למולד אדם עם מניין שטרות, ההבדל בספרת היחידות הוא 2; ואילו בין המניין לשטרות לבין המניין לשיטת "סדר עולם" - ההבדל בספרת היחידות הוא 3, כפי שאכן אנו רואים בחיבורו של אלח'ארזמי (1135 לשטרות = 4582 לבריאת העולם). הרי לנו עדות מפורשת לשימוש במניין שנים לבריאת העולם לפי שיטת "סדר עולם". במניין זה שנת ה'תשע"ד שאנו עומדים בה תיחשב לשנת ה'תשע"ב, ובמניין זה שנת החורבן היא שנת ג'תתכ"ח (3828).

כעת נוכל להבין את המקור לטעות הנפוצה בשנת החורבן. במסורת יהודי ספרד ובני עדות המזרח, חורבן בית שני ארע בשנת ג'תתכ"ח. מספר זה נכון לפי מניין השנים ב"סדר עולם", אך ברור שזו טעות לקרוא לשנת החורבן 'שנת ג'תתכ"ח' לפי מניין השנים הנהוג בימינו, שהוא למניין בהר"ד. לפי המובא בתלמוד (ערכין יב, ב) החורבן אירע במוצאי שמיטה, כלומר בשנה הראשונה לשמיטה, והחשבון מראה

- 7 את התעודות המוכיחות זאת הבאתי במאמרי "מלומדים מוסלמים במאה ה-9 על הלוח העברי", "סיני" קמ תשס"ט; פורסם גם באתר "דעת" עם השלמות והוספות.
- 8 מולד זה מתחיל שנה אחרי מולד וי"ד, או שנתיים אחרי מולד בהר"ד (ראה להלן).
- 9 מולד זה מתקבל ע"י הוספת ד-ח-תתעו (יתרון שנה פשוטה) למולד וי"ד (ראה הסבר ב"שערים ללוח העברי" בעמ' 135).
- 10 פורסם ע"י פרופ' צבי לנגרמן במאמרו 'אימתי נוסד הלוח העברי? קדמותו על פי חיבורו של אל-כ'ארזמי'. אסופת א, ירושלים: יד הרב ניסים, תשמ"ז.
- 11 "בעל הקרניים" הוא הכינוי לאלכסנדר מוקדון בפי המוסלמים, ככל הנראה שיבוש של 'מוקדון' ל'מקרון'.

שהשנה הראשונה לשמיטה הייתה שנת ג'תת"ל - 3830 למניין בריאת העולם הנהוג בימינו (למולד בהר"ד), שהיא שנת ג'תתכ"ט - 3829 למולד אדם (מולד וי"ד) שהיה בשימוש הגאונים, שהיא שנת ג'תתכ"ח - 3828 לשיטת "סדר עולם". לפי זה ברור שאין שום מחלוקת במניין השנים לחורבן הבית, והיא מתאימה לדעת ההיסטוריונים שהבית השני נחרב בקיץ שנת 70 למנינם, כלומר בחודש אב של שנת ג'תת"ל לפי המניין לבריאת העולם הנהוג בימינו.

2. מניין בריאת העולם לשיטת התלמוד והגאונים - המניין למולד אדם: חז"ל שסיכמו את השנים לאירועים ולאישים שב"סדר עולם" הוסיפו שנה למספר השנים שיוצא לפי חישוב השנים שב"סדר עולם"; אם אנו אומרים שעד השנה בה ארע המאורע חלפו x שנים, אזי המאורע עצמו חל לפי חשבון חז"ל בשנת $x+1$ ¹². מניין זה נקרא גם "המניין לבראשית", או "המניין לישוב" - כי בו התחיל ישובו של עולם עם בריאת אדם הראשון, או "המניין לאדם" - לפי שמניין זה תחילתו ביום בו נברא לפי המסורת אדם הראשון¹³. כאשר קבעו על פיו את נקודת המוצא "המעוגלת" לחשבון המולדות של הלוח העברי, שחל ביום שישי - בו נברא אדם - בשעה י"ד, הוא נקרא גם "המניין למולד וי"ד" (= יום ו' שעה י"ד). כלומר המניין למולד אדם הוא מניין שתחילתו בתשרי שמולדו יום שישי בשעה י"ד¹⁴. היו שקראו למניין זה "מניין בני מזרח", שכן מניין זה היה בשימושם של יהודי בבל.

לצידו של מניין שטרות רשמו הגאונים לפעמים מניין זה של בריאת העולם; לדוגמא: באגרתו המפורסמת של ראש הגולה¹⁵ על קביעותה של שנת ד'תקצ"ו (4596), למניין בריאת העולם למנהגנו היום) נכתב שם שהשנה היא "שנת 1147 לשטרות שהיא שנת 4595 לבראשית". נמצא כאן הבדל של 2 בספרת היחידות בין שני המניינים, וזה הסימן לזה שבמניין "בראשית" שבראש האיגרת מתכוון הכותב למניין למולד אדם, ולא למניין למולד בהר"ד הנהוג היום. סדר השנים המעוברות במניין זה הוא בהז"י גו"ח (השנים המעוברות בכל מחזור של 19 שנים במניין שנים זה הן השנים 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18). במניין זה שנת ה'תשע"ד שאנו עומדים בה נקראת שנת ה'תשע"ג, ושנת החורבן היא שנת ג'תתכ"ט (=3829)¹⁶.

12 כך משמע מדברי רש"י במסכת ע"ז ט, א ד"ה הכי גרסינן דכי מעיינת.

13 וראה בביאור בעלי התוספות במסכת ר"ה בדף ח, א בד"ה לתקופות.

14 בחשבון המולדות של הלוח העברי היממה מתחילה תמיד בשעה 6 בערב, ולפי זה שעה י"ד היא 8 בבוקר. היו שנהגו למנות את השעות ללילה וליום בנפרד. לדוגמא: בפירושו של מהר"ל בן חביב להלכות קידוש החודש שהזכרנו לעיל, הוא רושם את שעות היום והלילה בנפרד, ולכן במקום וי"ד הוא כותב ו-ב שפירושו יום שני סוף שעה שנייה מהבוקר, שזה כמו שעה י"ד למונים את שעות היממה מהערב (לפי שעוננו היום - שעה 8 בבוקר).

15 אגרת ראש הגולה נמצאת בספרי "שערים ללוח העברי" בעמ' 27, וכן במאמרו של ר"ש ואלטר בקובץ "יד יצחק" בעריכת ש' ולנר, כרם ביבנה תשס"ג.

16 לפי הרמב"ם חורבן בית שני ארע בשנת ג'תתכ"ט למניין הנהוג היום, וזה לא מתאים למה שידוע לנו; אמנם חשוב להדגיש שהרמב"ם מצא דרך להסביר שאין הוא חולק למעשה על

3. המניין לבריאת העולם למולד בהר"ד - המניין הנהוג היום: "המניין לבריאת העולם" הנהוג בימינו בכל תפוצות ישראל, מתחיל שנה אחת לפני המניין למולד אדם. מדוע הוסיפו שנה למניין למולד אדם? הנה ההסבר לפי המובא בספר העיבור לר' אברהם בר חייא הנשיא (מאמר שלישי שער שביעי): חכמי ארץ ישראל קיבלו את דעתו של ר' יהושע שהעולם נברא בניסן, ואילו חכמי בבל קיבלו את דעתו של ר' אליעזר שהעולם נברא בתשרי. להלכה נתקבלה מעין פשרה, שלתקופות אנו מונים מניסן, ואילו את השנים אנו מונים מתשרי. וכאן נחלקו חכמי העיבור מאיזה תשרי יתחיל מניין השנים: חכמי בבל והמזרח התחילו למנות את השנים מתשרי שמואלדו וי"ד בו נברא אדם (וכלומר מתשרי שבא אחרי ניסן בו התחיל מניין התקופות), ואילו חכמי ארץ ישראל והמערב לא היו מוכנים 'לוותר' על ששת החודשים שמניסן עד תשרי, ועמדו על כך שגם ששת חודשים אלה שהם מונים לתקופות יכנסו לחשבון מניין שנות עולם, ומניין השנים לדעתם צריך להתחיל מתשרי שלפני ניסן, כי יום אחד חשוב כשנה וכל שכן שישה חודשים; לפי זה בא' בתשרי בו נברא אדם תתחיל השנה השנייה לבריאת העולם. ע"י חישוב המולדות

חשבון השמיטות הנהוג היום כפי שהורו לנו הגאונים. ידידי ר' ערן רביב מצא יישוב לשיטת הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל: הרמב"ם נשאל על חישוב שנת השמיטה (התאריך המופיע בתשובה הוא שנה לפני כתיבת הלכות שמיטה ויובל: "...ולפי חשבון זה תהיה שנה זו שהיא שנת שש ושמונים וארבע מאות לשטרות ששית בשבוע והיא שנת עשרים ביובל", והוא משיב: "...ועדיין הדבר אצלנו ספק בשמיטה, וחוששין אנו לדברי הגאון זצ"ל שאמר שחשבון זה ירושה בדיהם, עד שיתברר לנו יפה יפה היאך הם הדברים ויסתלק ספק זה ואשלח ואודיעכם בעזר האל ית'. משה ב"ר מימון זצ"ל". שנה לאחר מיכן חיבר הרמב"ם את הלכות שמיטה ויובל, ופשט את הספק כשיטת הגאונים. השאלה היחידה שנשארה פתוחה היא כיצד הרמב"ם חושב שהבית חרב בשמיטה (היא שנת 69 למניינם) ואעפ"כ קורא לשנה זו מוצאי שמיטה ומיישב את חשבון הגאונים? ונראה שהרמב"ם עצמו מוצא לכך יסוד בסוגיא במסכת ערכין. הגמרא מביאה מסורת שגם הבית הראשון וגם השני חרב במוצאי שמיטה (שנה א' בשמיטה). ושם בדף יב: 'וכן בשניה, ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה, מכדי בית שני כמה קם ארבע מאה ועשרים, ארבע מאה תמניא יובלי, ארבעי תרי שבוע, פשו להו שית, הוה ליה בשיתא בשבוע. הא מני רבי יהודה היא דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן, אייתי תמניא מתמניא יובלי והני שית הוי ארביסר, אישתכח דבמוצאי שביעית חרוב...'. והנה, בגמרא קיימת לכאורה חוסר עקביות: בהתחלה הגמ' אומרת שכאשר יש שארית של 6 זה נקרא "שיתא בשבוע", קרי בשנה שישית בשמיטה, ואילו בהמשך כאשר השארית היא 14 (מתחלק בשבע ללא שארית = שמיטה) - הגמרא אומרת 'אישתכח דבמוצאי שביעית', פעם הגמרא מוסיפה אחד על השארית ופעם לא: רש"י והרמב"ם יישבו את הסתירה כל אחד באופן אחר: רש"י הזיז שנה קדימה ונקט ששיתא הכוונה "ובשביעית חרב" (מוסיפים תמיד אחד על השארית). הרמב"ם השאיר את שיתא על מכונה, והזיז שנה אחורה ונקט שמוצאי שביעית הכוונה שביעית ולא מוסיפים שנה על השארית. בכל אופן לאחר שקיבל את שיטת הגאונים מצא הרמב"ם מקור מפורש בגמרא שניתן לקרוא לאירוע שקרה בשביעית - מוצאי שביעית, ובכך פתר את הבעיה.

לאחור¹⁷ מצאו שהמולד התיאורטי של חודש תשרי של השנה שקדמה למולד אדם (כלומר למולד וי"ד) נופל ביום שני שעה חמישית ו-204 חלקים (בקיצור: בהר"ד), לכן קראו למניין זה "המניין לבהר"ד". שנה זו הייתה עדיין שנת "תוהו ובוהו", כי רק בסופה נברא העולם, לכן יש קוראים למניין זה "המניין למולד תוהו" או "המניין למולד בוהו", או "המניין לבני מזרח".

הסבר נוסף הובא אצל בעלי התוספות במסכת ר"ה (דף ח, ב בד"ה לתקופות)¹⁸: אומנם אדם הראשון נברא בא' בתשרי, אבל בריאת העולם החלה בכ"ה באלול של השנה הקודמת, ומדוע יגרעו חמישה ימים אלה מחשבון השנים? לכן על פי הכלל ש"יום בשנה חשוב כשנה" הקדימו את תחילת מניין השנים למולד בהר"ד כנ"ל. בשני ההסברים שולט העיקרון של "יום בשנה נחשב כשנה". מן הראוי לציין כאן שרס"ג והגאונים הקפידו להשתמש בצד המניין לשטרות רק במניין למולד אדם¹⁹. היו שקראו למניין בהר"ד "מניין יצירה" כדי להבחין בינו לבין המניין למולד וי"ד (שנקרא "המניין לבריאת העולם"); היום אין איש מקפיד על הבחנה זו, שכן בימינו לא נמצא מי שמשתמש במניין למולד אדם, ובימינו "מניין יצירה" הוא מושג נרדף ל"מניין בריאת העולם". לפי מניין זה שנת החורבן של בית שני היא שנת ג' תת"ל (=3830), היא שנת 70 למניינם.

ד. סדרן של השנים המעוברות במחזור במניינים השונים לבריאת העולם

ראינו לעיל שבתקופת הגאונים היה סדר השנים המעוברות בבבל בהז"י גו"ח. וכבר נמצא מלומד שלא ידע שסדר עיבורים זה הוא לשיטתם של אלה שמונים את השנים למולד וי"ד, ועל סמך זה בנה אותו מלומד תיאוריה שלמה, לפיה בימי הגאונים היה להם סדר עיבורים שונה מהנהוג היום, ורס"ג או הגאונים שבאו אחריו הם שתיקנו לנו את סדר העיבורים גו"ח אדז"ט הנהוג היום. נשוב ונבהיר: סדר העיבורים בהז"י גו"ח במניין למולד אדם זהה למעשה לסדר העיבורים גו"ח אדז"ט במניין הנהוג היום למולד בהר"ד, כי המניין למולד וי"ד מתחיל שנה אחרי מולד בהר"ד, לכן סדר השנים המעוברות במחזור של הגאונים בבבל מקדים את סדר השנים המעוברות של מחזורנו בשנה אחת. הנה לפנינו עדות מספר "חילופי המנהגים"²⁰ שמצביע על סדרן של השנים

17 מולד זה מתקבל ע"י הפחתה של יתרון שנה פשוטה ממולד וי"ד. ראה מקור להסבר בהערה 8.

18 בספרי "שערים ללוח העברי" עמ' 151, הביא אותו גם ר"ש ואלטר במאמרו הנ"ל.

19 ראב"ח מביא בספר העיבור שלו (מאמר שלישי שער שביעי) את התנגדותו של רב סעדיה גאון לשימוש במניין למולד בהר"ד, וזה מסביר מדוע אין מוצאים בתעודות ובחיבורים שמקורם בתקופת הגאונים בבבל את סדר העיבורים גו"ח אדז"ט - הגאונים השתמשו במניין למולד וי"ד בלבד, בו סדר השנים המעוברות בהז"י גו"ח.

20 הובא בספרו של בורנשטיין 'המחלוקת בין רס"ג ובן מאיר' בעמוד 95.

המעוברות במניינים השונים: "חילופים בין רב סעדיה ז"ל ובן מאיר: ד' תרפ"ב ליצירה - תתנ"ג לחורבן²¹ - במחזור רמ"ז²²: באדו"ט בה"ז - שישית; בבהז"י גו"ח - שביעית; בגו"ח אדו"ט - שמינית".

הקורא שאינו יודע על המניינים השונים לבריאת העולם יקשה עליו להבין מה פשר הדברים. אבל לאחר שהבהרנו שלכל מניין שנים היה סדר עיבורים אחר, נוכל להבין את הקטע הנ"ל: לאלה שמונים את השנים לשיטת "סדר עולם" - שנת ד'תרפ"ב היא שנה שישית במחזור 247 ובמניין זה השנים המעוברות הן אדו"ט בה"ז. לאלה שמונים למולד וי"ד זו שנה שביעית במחזור 247, והשנים המעוברות במניין זה הן בהז"י גו"ח. לאלה שמונים למולד בהר"ד זו שנה שמינית במחזור 247, והשנים המעוברות במניין זה הן גו"ח אדו"ט. בכל המניינים זו שנה מעוברת.

ה. גב-גג-בג: סדר העיבורים המשותף לכל המניינים לבריאת העולם

בימינו משתמש כל עם ישראל במניין השנים לבריאת העולם למולד בהר"ד, והשנים המעוברות במחזור הן השנים גו"ח-אדו"ט, אין חולק בדבר. לעומת זאת ראינו לעיל שבתקופת הגאונים היה נהוג בבבל במניין השנים למולד וי"ד, לכן סדר השנים המעוברות במחזור היה בהז"י גו"ח. סדר עיבורים זה בו מעברים את השנה השנייה במחזור זה למעשה לסדר העיבורים הנהוג היום, אבל הוא נראה בעייתית, משום שההסבר המקובל לעיבור שנים היה, שאנו מעברים את השנה כאשר עודף הימים של שנות חמה על שנות לבנה מצטבר לשיעור של 30 יום בקירוב. בשנת חמה יש עודף של כ-11 יום על שנת לבנה (12 חודשי ירח) ולפי זה יש לעבר את השנה השלישית כאשר מצטבר עודף שמתקרב ל-30 יום, והיה זה בלתי מובן לציבור הלומדים מדוע מעברים את השנה השנייה במחזור כאשר עוד לא הצטבר שיעור של חודש (בעיה זו הייתה חמורה עוד יותר למונים לפי שיטת סדר עולם, שעיבורו במניינים את השנים אדו"ט בה"ז - השנה הראשונה במחזור!).

חכמי העיבור בבבל מצאו פתרון נפלא לבעיה. הם אמרו: בואו ונתחיל כולנו את סדר העיבורים בכל מחזור אחרי העיבור הראשון. במניין למולד אדם בו סדר העיבורים הוא בהז"י גו"ח והשנה המעוברת הראשונה במחזור היא השנה השנייה

21 השנה בה נחרב הבית היא שנת 3830 למניין הנהוג היום לבריאת העולם, והיא שנה 1 לחורבן. ההבדל בין שני המניינים הוא 3829. כדי לקבל את המניין לחורבן מפחיתים 3829 מהמניין לבריאת העולם, וכדי לקבל את המניין לבריאת העולם מוסיפים מספר זה למניין החורבן. ההפרש בשנים שלמות בין השנה בה נמצאים לבין חורבן הבית השני יהיה 3830. לפי זה בתשעה באב ה'תשע"ג מלאו 1943 שנים לחורבן, אבל למניין השנים שנת ה'תשע"ג הייתה שנת 1944 לחורבן, כי שנת ג'תת"ל (3830) נחשבת שנה ראשונה לחורבן.

22 אין הכוונה כאן לעיגול שמיוחס לרב נחשון גאון הנקרא "מחזור רמז" (ראה "שערים ללוח העברי" עמ' 57). כאן מדובר במחזור מס' 247 של המחזור הקטן של 19 שנה, בו נמצאות שבע שנים מעוברות (תודה לידידי ר' ערן רביב שהבהיר לי זאת).

- נתחיל את סדר העיבורים בשנה השלישית. במניין לשיטת סדר עולם בו סדר העיבורים הוא אדו"ט בה"ז והשנה המעוברת הראשונה במחזור היא השנה הראשונה - נתחיל את סדר העיבורים בשנה השנייה. כעת יהיה לנו סדר עיבורים אחיד - כולנו נעבר את השנים גה"ח אדו"ט. כלומר נתחיל את סדר העיבורים אחרי העיבור הראשון שבמחזור, וסדר העיבורים לכל השיטות יהיה 3, 5, 8, 11, 14, 16, 19. הסימן לסדר עיבורים זה מופיע במקורות גם בצורה זו: ג ב ג ג ב ג²³. כלומר המחזור של 19 שנה מורכב למעשה משבעה מחזורים קטנים של שתיים או שלוש שנים שסכומם 19: 3 + 2 + 3 + 3 + 3 + 2 + 3. וכאשר אנו מוסיפים לשנת העיבור הקודמת את המספר של שנת העיבור הבאה נקבל שסדר השנים במחזור יהיה: 3, 5, 8, 11, 14, 16, 19 (=גה"ח-אדו"ט) כנ"ל. סדר עיבורים זה מצוי הרבה במקורות מתקופת הגאונים, ומפתיע הדבר שאפילו אלח'ארזמי משתמש בחיבורו בסדר עיבורים זה, ואף כותב זאת במילים מפורשות:

המחזור הקטן והוא תשע עשרה שנה ירחיות שבהן תוספת של שבעה חודשים. השנה הראשונה אדר; השנה השנייה אדר; השנה השלישית אדר ואדר²⁴; השנה הרביעית אדר; השנה החמישית אדר ואדר; השנה השישית אדר; השנה השביעית אדר; השנה השמינית אדר ואדר; השנה התשיעית אדר; השנה העשירית אדר; השנה האחת עשרה אדר ואדר; השנה השתים עשרה אדר; השנה השלוש עשרה אדר; השנה הארבע עשרה אדר ואדר; השנה החמש עשרה אדר; השנה השש עשרה אדר ואדר; השנה השבע עשרה אדר; השנה השמונה עשרה אדר; השנה התשע עשרה אדר ואדר.

רואים כאן שהשנים המעוברות במחזור הן השנים 3, 5, 8, 11, 14, 16, 19 והסימן הוא כנ"ל גה"ח אדו"ט.

חוקרים ומלומדים שלא ידעו על סדר עיבורים זה, שלמעשה הוא בדיוק אותו סדר העיבורים גו"ח אדז"ט במניין השנים למוולד בהר"ד הנהוג היום, ביקשו להוכיח מחיבורו של אלח'ארזמי שבזמן הגאונים היה נהוג סדר עיבורים שונה, וכבר הוכחתי להם את טעותם במאמר "מניין השנים וסדר העיבורים בתקופת הגאונים"²⁵.

23 גב-גג-בג. ניתן לקרוא סימן זה ישר והפוך - מימין לשמאל ומשמאל לימין, פלינדרום בלועזית. במקורות מימי הגאונים נמצא שכתבו סימן זה בקיצור: במקום גב-גג-בג כתבו גב-ט-בג. מפתיע היה למצוא בחיבורו של המלומד המוסלמי אלקאיני שחי בתקופת הגאונים, חיבור על הלוח היהודי שנכתב בערבית ובו מופיע הסימן 'גבטבג' באותיות עבריות כאילו הייתה זו מילת קסם שצופנת סוד; ראה בעניין זה במאמרי "מלומדים מוסלמים במאה ה-9 על הלוח העברי" (לעיל הערה 5).

24 בתקופת הגאונים היו שנהגו לקרוא לאדר שני "ואדר". גם בימינו ניתן למצוא ספרים בהם משתמשים בביטוי "ואדר" לציין בו את אדר שני.

25 סיני קכח, תשס"א. מובא גם באתר דעת.

1. קביעת המניין לבריאת העולם המקובל כמניין חוקי בלעדי

הרב ואלטר במאמרו (הנ"ל בהע' 2) היטיב להסביר שבתקופת הגאונים היה נפוץ השימוש במניין השטרות, ואם מוצאים לפעמים שימוש במניין בריאת העולם הרי היה זה בעיקר כמניין לוואי, או כקישוט נוסף על מניין השטרות. יש לשער שהסיבה העיקרית לשימוש במניין השטרות בבבל הייתה משום שבמניין זה שררה אחידות, ולא היה מקום לטעות במניין השנים. ונראה לי שבגלל השיטות השונות במניין השנים לבריאת העולם נמשך השימוש במניין שטרות עד סוף ימי הביניים.

רבי דוד בן זמרא (רדב"ז, נולד בשנת ה'רל"ט) היה ילד כשגורש מספרד עם משפחתו, והוא נחשב כאחד מגדולי הפוסקים בתחילת תקופת האחרונים. הוא שימש כרבה של מצרים כארבעים שנה. לפי עדותו של ר' יוסף סמברי²⁶ ביטל רדב"ז את השימוש במניין שטרות, ופסק שמכאן ואילך ישמש כמניין החוקי בעם ישראל המניין לבריאת העולם בלבד. נראה לי שרדב"ז יכול היה לפסוק כך לאחר שברוב הקהילות כבר התפשט השימוש במניין בריאת העולם למולד בהר"ד, ועמו סדר העיבורים גו"ח אדז"ט. למעשה התקבלה דעתו בעניין זה ללא התנגדות והמניין לבריאת העולם התפשט בכל קהילות ישראל, חוץ מאשר בקהילות תימן; יהודי תימן המשיכו להשתמש במניין שטרות (בצד המניין לבריאת העולם) עד עלותם לארץ ישראל בדורנו. המעגל נסגר, ועם ישראל בכל רחבי העולם מונים את השנים לבריאת העולם למולד בהר"ד בלבד.²⁷

26 מובא בליקוטים מדבריו ב"סדר החכמים וקורות דברי הימים", וכן מובא ב"שם הגדולים" בערך רדב"ז.

27 מעשה בזקנה שעלתה מתימן, וכשנשאלה לגילה אמרה: "אבי אמר לי שנולדתי בשנת ברכה". אמרו לה: "איך נדע איזו שנה הייתה שנת ברכה?" היא באה לשאול אותי, וגיליתי לה שהיא נולדה בשנת ב'רכ"ה לשטרות, שהיא שנת ה'תרע"ד למנייננו (1914 למניינם). המניין לשטרות הוא עתה עניין לחוקרים בלבד.

כָּל הַמְסַפֵּר לְשׁוֹן הָרַע מְגַדִּיל עֲוֹנוֹתָיו עַד לַשָּׁמַיִם.

וְלֹא יַחְשָׁב הָאָדָם הַלֵּא אֲנִי אוֹמֵר בְּכָל יוֹם 'סֵלַח לָנוּ אֲבִינוּ כִּי חָטָאנוּ' – זֶה הִיא טוֹב אִם הִיא מַחְשִׁיב זֶה לְחַטָּא וְהִיא מְקַבֵּל עַל עֲצָמוֹ לְהִשְׁמַר מִמֶּנּוּ, כִּי לְתַשׁוּבָה צְרִיךְ עַל כָּל פְּנִים תְּרֻטָּה גְמוּרָה וְקַבְלָה גַם לְהַבָּא. וּבְעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים אִישׁ הַמְרַגֵּל בְּזֶה אֵינוֹ חוֹשֵׁב זֶה לְעֹזֵן כָּלֵל, וְגַם בְּיוֹם הַכַּפּוּרִים, אֶפְלוּ בְּשִׂאוֹמֵר 'עַל חָטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּלִשׁוֹן הָרַע', אֵינוֹ מְקַבֵּל עַל עֲצָמוֹ שְׁמִירָה עַל לְהַבָּא. וְאֶפְלוּ אִם נֹאמֵר שֶׁהוּא מְקַבֵּל עַל עֲצָמוֹ עַל לְהַבָּא, הֲלֵא הוּא מְדַבְּרִים שְׁבִין אָדָם לְחֶבְרוֹ, וְאֵין יוֹם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר עַד שִׁפְיָם לְחֶבְרוֹ, וְאִישׁ בְּזֶה הֲלֵא בּוֹדָאֵי קִלְקַל בְּלִשׁוֹן לְכַמָּה עֲשָׂרוֹת אָנָּשִׁים, לְזֶה צִעַר בְּלִשׁוֹנוֹ פְּאוֹנָאֵת דְּבָרִים, וְלְזֶה בְּלִשׁוֹן הָרַע, וְלְזֶה בְּהַלְבֵּנֵת פְּנִים וְכְדוּמָה.

וְלְזֶה יְפָה אֲמָרוֹ חֲכָמֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבְרָכָה שֶׁהָאָדָם בְּלִשׁוֹנוֹ הָרַע מְגַדִּיל עֲוֹנוֹתָיו עַד לַשָּׁמַיִם.

ספר שמירת הלשון ח"ב פט"ז